

بررسی حکم اخذ اجرت در نماز و روزه استیجاری از دیدگاه فقهای مذاهب اسلامی

□ امان حسین *

چکیده

یکی از مباحث کاربردی در فروع فقهی، مسائل مربوط به نماز و روزه استیجاری است که در منابع فقهی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. این پژوهش بنا بر اهمیت این فرع فقهی به بررسی مسئله استیجار در نماز و روزه از منظر مذاهب پنجگانه اسلامی می‌پردازد و با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع دست اول فقهی، دیدگاه‌های مذاهب امامیه، حنفیه، مالکیه، شافعیه و حنابله در خصوص جواز یا عدم جواز اخذ اجرت در قبال انجام نماز و روزه استیجاری را مورد تحلیل قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در حالی که امامیه با قیود خاصی استیجار در این عبادات را جایز می‌داند، مذاهب اهل سنت به طور کلی آن را مجاز نمی‌شمرند. این اختلاف ناشی از تفاوت در مبانی استنباط و تفسیر ادله شرعی است.

کلیدواژه‌ها: نماز استیجاری، روزه استیجاری، اجرت، اجیر، فقه مقارن، نیابت در عبادات.

مقدمه

نماز و روزه از ارکان اساسی عبادت در اسلام هستند که در متون دینی بر وجوب آن‌ها تأکید فراوان شده است. (طوسی ۱۳۸۷ق"حر عاملی ۱۴۱۴ق) از منظر فقهی، این دو عبادت در زمره اعمال بدنی محسوب می‌شوند که قصد قربت در آن‌ها شرط اساسی است. با این حال، در مواردی مانند بیماری مزمن، کهولت سن، سفرهای طولانی یا فوت، امکان ادای این فرایض برای مکلف میسر نیست و مسئله نیابت و استیجار مطرح می‌گردد. (انصاری ۱۳۷۳)

استیجار در عبادات به معنای اخذ اجرت در قبال انجام عمل عبادی برای دیگری است. این مسئله به ویژه در مورد نماز و روزه میت یا کسانی که توانایی ادای آن را ندارند، از دیرباز مورد بحث و مناقشه فقها بوده است. اهمیت این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که از یک سو جنبه اقتصادی و معیشتی برای اجیر دارد و از سوی دیگر با مبانی عبودیت و رابطه مستقیم بنده با پروردگار مرتبط است.

این پژوهش در پی آن است تا با بررسی مستندات فقهی مذاهب پنج‌گانه، به واکاوی ادله هر گروه بپردازد و وجوه اختلاف و اشتراک را در این زمینه روشن سازد. پرسش اصلی این است که آیا می‌توان در قبال انجام عبادات بدنی مانند نماز و روزه اجرت دریافت کرد؟ و اگر آری، چه شرایط و محدودیت‌هایی دارد؟

مفاهیم و مبانی نظری

۱. مفهوم اجیر و اقسام آن

اجیر در لغت به معنای «مزدگیر» است و در اصطلاح فقهی به کسی گفته می‌شود که در برابر دریافت عوض، عمل یا منفعت خود را در اختیار دیگری قرار می‌دهد.

اجیر بر دو قسم است

" اجیر خاص: کسی که در مدت معین و برای کار مشخصی به خدمت دیگری درمی‌آید.

" اجیر مطلق: کسی که برای انجام عمل معینی بدون قید زمان اجیر می‌شود.

در فقه امامیه، اجیر خاص کسی است که تمام وقت خود را در اختیار مستأجر قرار می‌دهد

و حق کار برای دیگری را ندارد، مگر با اجازه مستأجر (انصاری، ۱۳۷۳).

۲. نماز و روزه در فقه اسلامی

نماز به عنوان «عمود الدین» شناخته می‌شود و در قرآن و روایات بر ادای آن تأکید شده است. روزه نیز از فرایض مهم ماه مبارک رمضان و سایر ایام است که ترک آن بدون عذر، گناه محسوب می‌شود. از نظر فقهی، این دو عبادت از جمله اعمال بدنی هستند که نیابت در آنها تنها در موارد خاصی جایز شمرده شده است.

۳. استیجار در عبادات

استیجار در عبادات به دو قسم تقسیم می‌شود:

• استیجار برای ادای عبادات واجب میت

• استیجار برای ادای عبادات افراد زنده که توانایی انجام آن را ندارند

مبنای بحث در جواز یا عدم جواز استیجار، تعارض ظاهری بین قصد قربت در عبادات و قصد اخذ اجرت است.

دیدگاه مذاهب اسلامی

الف) دیدگاه اهل سنت

دیدگاه اهل سنت بر چند پایه استوار است که فراتر از یک تفاوت ساده در تفسیر است: اصل "لَا يُجْزَى عَنْ أَحَدٍ إِلَّا عَمَلُهُ" (عمل هیچ کس جز خودش کفایت نمی‌کند): این اصل که از آیات و روایات استنباط می‌شود، بر شخصی بودن عبادت تأکید دارد. به عنوان مثال، به آیه «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم، ۳۹) استناد می‌کنند که سعی و تلاش هرکس به خودش تعلق دارد (ابن قدامه، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۱۰۵). از نظر آنان، نماز و روزه یک "تکلیف شخصی" است که رابطه مستقیم بین بنده و خداوند است. دریافت پول این رابطه را مخدوش و قصد قربت را خالص نمی‌کند. "عدم وجود" مالیت" (قابلیت خرید و فروش) در عبادات: از منظر فقهی، تنها چیزهایی که "مالیت" دارند می‌توانند موضوع معامله (مانند اجاره) قرار گیرند. نماز و روزه یک عمل معنوی است و ذاتاً "مال" محسوب نمی‌شود. بنابراین، گرفتن اجرت در قبال آن، مانند فروش چیزی است که فاقد ارزش مادی است و باطل است (النووی، ۱۴۰۵ق، ج ۶، ص ۱۴۵).

" قیاس به سایر عبادات: آنان استدلال می‌کنند که همان‌طور که کسی نمی‌تواند برای دیگری حج انجام دهد (مگر در موارد بسیار خاص مانند ناتوانی جسمی و آن هم با شرایطی)، نماز و روزه قضایی نیز قابل واگذاری به دیگری نیست (ابن عابدین، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۱۱۷).

" سیره صحابه: آنان معتقدند در زمان پیامبر ﷺ و صحابه، سابقه‌ای از "اجیر شدن" برای نماز و روزه وجود نداشته و این امر، بدعت محسوب می‌شود (دسوقی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۵۱۲).

ب) ادله امامیه

توسعه در مفهوم "عموم ادله اجاره": ادله اجاره (مانند آیه «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» (طلاق، ۶) بسیار عام است و شامل "هر عمل مباح و مفیدی" می‌شود (انصاری، ۱۳۷۳، ص ۲۰۰). از نظر امامیه، عمل نماز و روزه‌ای که برای میت انجام می‌شود، برای ورثه "مفید" است (چون تکلیف شرعی میت و خودشان را برمی‌دارد) و بنابراین می‌تواند موضوع عقد اجاره قرار گیرد. تفسیر "قصد قربت": این کلیدی‌ترین نقطه پاسخ امامیه است. فقهای امامیه بین "قصد قربت در عمل" و "قصد قربت در انشای عقد" تمایز قائل می‌شوند (خمینی، ۱۳۷۰، ص ۱۴۶):

اجیر، هنگامی که نماز می‌خواند یا روزه می‌گیرد، قصد قربت می‌کند. یعنی نیت او از خود عمل عبادت، تقرب به خداست.

اما هنگامی که عقد اجاره را منعقد می‌کند، قصدش کسب درآمد است. این دو قصد (قربت در عمل و کسب اجرت در عقد) با یکدیگر منافات ندارند.

مثال: معلمی که برای آموزش قرآن اجرت می‌گیرد این دو نیت در دو مرحله جداگانه هستند و هیچ تعارضی با هم ندارند.

" روایات خاص: وجود روایات متعددی که به صراحت به "اجرت گرفتن برای قضای روزه" یا "نماز میت" اشاره دارد، برای امامیه دلیل محکمی است. از جمله روایت «إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ وَ عَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَ لِيَّهِ» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۱۵) که فقها از آن جواز استیجار را استفاده کرده‌اند. این روایات، عموم ادله منع اهل سنت را تخصیص می‌زنند.

ملازمه عرف و شرع (قاعدہ "التعارف"): از نظر عقلای جامعه، وقتی کسی کاری برای شما

انجام می‌دهد که منفعت عقلایی دارد (مانند برطرف کردن یک تکلیف شرینی)، دادن اجرت به او امری معقول است. فقهای امامیه معتقدند هرچه که عرف آن را معامله بدانند و شارع آن را نهی نکرده باشد، جایز است (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹ق، ج ۳، ص ۵۵).

۳. شرایط و محدودیت‌های استیجار در فقه امامیه (توضیح بیشتر)

عدالت اجیر: این شرط، یک مسئله "احتیاطی" است، نه اجماعی. برخی فقها قویاً بر آن تأکید دارند زیرا عبادت میت باید به بهترین شکل انجام شود (خمینی، ۱۳۷۰، ص ۱۴۸). برخی دیگر، "اطمینان به انجام صحیح کار" را کافی می‌دانند.

علم و آگاهی اجیر: اجیر باید به احکام نماز و روزه (مثلاً نحوه قضای روزه یا نماز میت) کاملاً مسلط باشد تا عبادت را باطل نکند (انصاری، ۱۳۷۳، ص ۲۰۵).

تقدم نیت اجیر بر عمل: اجیر باید از ابتدای عبادت (مثلاً از اول روز برای روزه) نیت کند که این کار را برای فلان میت انجام می‌دهد. اگر در وسط کار نیت کند، صحیح نیست (خویی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۳۲۵).

شرایط اجیر در امامیه

بلوغ؛ عقل؛ اسلام؛ اطمینان به انجام کار؛ عارف بودن به احکام مسئله؛ احتیاط در عادل بودن

تحلیل و مقایسه

بررسی دیدگاه‌های فقهی نشان می‌دهد که اختلاف اصلی بین مذاهب اسلامی در چند محور است:

۱. مبانی تفسیر ادله: اهل سنت به ظواهر آیات و روایات تمسک می‌کنند، در حالی که امامیه به عموم ادله استناد می‌نماید.

پیامدهای اجتماعی و فقهی

این اختلاف نظر، پیامدهای عملی مهمی دارد:

* اقتصاد دینی: در جوامع شیعه، "استیجار" برای نماز و روزه به یک حرفه و منبع درآمد برای برخی طلاب و مذهبی‌ها تبدیل شده است. این یک نهاد اجتماعی-اقتصادی در درون جامعه مذهبی ایجاد کرده است (مغنیه، ۱۴۲۱ق، ص ۱۸۳).

آرامش روانی: برای بسیاری از افراد که نگران عبادات قضای والدین یا بستگان فوت شده خود هستند، امکان استیجار، آرامش خاطر به ارمان می‌آورد.

چالش‌های اخلاقی: این مسئله همواره با چالش‌هایی مانند "تجاری‌سازی بیش از حد عبادات" یا "سوءاستفاده افراد سودجو" روبرو بوده است. به همین دلیل، فقها بر رعایت شرایط سختگیرانه و اخلاص عمل اجیر تأکید فراوان دارند.

تقریب مذاهب: درک این تفاوت‌ها بر اساس مبانی استدلالی هر مذهب، به جای تکفیر یا تخطئه یکدیگر، می‌تواند باعث گفت‌وگوی علمی عمیق‌تر و احترام متقابل بین فقهای اسلامی شود (زحیلی، ۱۴۲۸ق، ج ۳، ص ۲۱۰۵).

۲. نگرش به عبادات: اهل سنت بر جنبه شخصی عبادات تأکید دارند، اما امامیه با توجه به جنبه اجتماعی و عقلایی، استیجار را جایز می‌دانند.

۳. شرایط زمانی و مکانی: توسعه زندگی شهری و مشکلات معیشتی در عصر حاضر، می‌تواند تأثیر قابل توجهی در فتاوی فقها داشته باشد.

نتیجه

با مقایسه دیدگاه‌های فقهی مذاهب اسلامی در مسئله استیجار در نماز و روزه، می‌توان دریافت که اختلاف نظر ریشه در تفسیر ادله و نیز تفاوت در مبانی فقهی هر مکتب دارد. در حالی که اهل سنت با استناد به جنبه شخصی و بدنی بودن این عبادات، قایل به عدم جواز هستند، امامیه با تمسک به عمومیت ادله اجاره و روایات خاص، آن را جایز می‌شمارد.

این پژوهش نشان می‌دهد که با وجود اختلافات فقهی، می‌توان با درک مبانی هر مکتب، به تقریب بین مذاهب اسلامی کمک کرد و زمینه‌های تعامل علمی بیشتری را فراهم نمود.

کتابنامه

قرآن کریم

- ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین (۱۴۰۵ق). *عوالی اللئالی*. قم: دار سید الشهداء.
- ابن عابدین، محمد امین (۱۴۱۲ق). *رد المحتار*. بیروت: دار الفکر.
- ابن قدامه، عبدالله (۱۴۱۴ق). *المغنی*. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- انصاری، مرتضی (۱۳۷۳). *کتاب المکاسب*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). *وسائل الشیعة*. قم: مؤسسه آل البیت.
- خمینی، سید روح الله (۱۳۷۰). *تحریر الوسيلة*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- دسوقی، محمد عرفه (۱۴۱۵ق). *حاشیة الدسوقی*. بیروت: دار الفکر.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷ق). *الخلافا*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- عاملی، زین الدین (۱۴۱۰ق). *الروضه البهیة*. قم: داوری.
- مغنیه، محمد جواد (۱۴۲۱ق). *الفقہ علی المذاهب الخمسة*. بیروت: دار التیار الجدید.
- موسوی بجنوردی، سید حسن (۱۴۱۹ق). *القواعد الفقهیة*. قم: الهادی.
- النووی، یحیی بن شرف (۱۴۰۵ق). *المجموع شرح المذهب*. ریاض: دار عالم الکتب.
- Bearman, P.J. (2002). *The Encyclopedia of Islam*. Leiden: Brill.
- Hallaq, W.B. (2009). *An Introduction to Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

